

ביאור ברכת אבות

ראש הישיבה, הרב יהושע שפירא

- א. הבו לה' בְּנֵי אֱלִים
- ב. אֲבָרְהָם, יִצְחָק, יַעֲקֹב
- ג. הַגְּדוֹל הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא
- ד. אֶל-עֲלִיוֹן
- ה. גּוֹמַל חֲסִדִים טוֹבִים, קוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסִדֵי אָבוֹת
- ו. וּמְבִיא גּוֹאֵל לְבְנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה
- ז. מְלַךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן
- ח. מְגֵן אֲבָרְהָם
- ט. וּבְרִית אָבוֹת לְבְנֵים תִּזְכּוֹר

א. הַבּוֹ לַה' בְּנֵי אֱלִים

לפי ההלכה הפשוטה, כאשר אדם עומד בתפילת עמידה הוא יכול לצאת ידי חובת תפילה גם אם הוא אינו מכוון את דעתו לתוכן הפרטי של הברכות. אמנם צריך איזו כוונה כללית, שאדם יודע שהוא עומד בתפילה לפני מלך מלכי המלכים, אך לא צריך כוונה בכל ברכה וברכה. אכן תפילה בלא כוונה היא כגוף בלא נשמה, ומובן שעיקר מעלת התפילה הוא הכוונה שבה, "רחמנא לבא בעי". ואף על פי כן אנו יוצאים ידי חובה גם ללא כוונה בכל הברכות, מלבד ברכת אבות, שמי שלא כיוון בה- לא יצא ידי חובתו.

הלכה זו מלמדת, שברכת אבות היא בעלת חשיבות עליונה בכל תפילת העמידה. כך דורשת הגמרא: "תנו רבנן מנין שאומרים אבות? שנאמר: "הבו לה' בני אלים". הגמרא דורשת שהאלים אלו האבות, ואנו, בני האבות, צריכים לברך את ה' ולכבדו, לכן אנו פותחים בברכת אבות.

ב. אֲבָרְהָם, יִצְחָק, יַעֲקֹב

בדברי רבותינו מובאים כוונות רבות בברכת אבות. ברצוני לעיין בה, לפתח, להרחיב ולהעמיק הבנתה.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַלְקֵי אֲבוֹתֵינוּ

אֱלֹהֵי אֲבָרְהָם. אֱלֹהֵי יִצְחָק. וְאַלְקֵי יַעֲקֹב.

הָאֵל-הַגְּדוֹל הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא אֶל-עֲלִיוֹן.

גּוֹמַל חֲסִדִים טוֹבִים, קוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסִדֵי אָבוֹת,

וּמְבִיא גּוֹאֵל לְבְנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה.

מְלַךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן,

בְּרוּךְ אַתָּה ה' מְגֵן אֲבָרְהָם.

נראה לומר שבתוך ברכת אבות יש חמש שלישיות, כולם כנגד אברהם, יצחק ויעקב, וביניהם שורר סדר מופלא. השלישייה הראשונה היא "אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב". השלישייה השנייה היא "הגדול, הגיבור והנורא". השלישייה השלישית היא "גומל חסדים טובים, קונה הכול וזוכר חסדי אבות". השלישייה הרביעית היא "מביא גואל לבני בניהם, למען שמו, באהבה". והשלישייה החמישית היא "עוזר, ומושיע ומגן".

ברכה זו פותחת באברהם וחותמת באברהם. החתימה באברהם אינה רק במילים המסיימות את הברכה כולה- "ברוך אתה ה' מגן אברהם", כפי שלומדת הגמרא "והיה ברכה", שבאברהם חותמים, אלא גם בשלישייה "מלך עוזר ומושיע ומגן". "מגן" הוא ודאי כנגד אברהם, שהרי אנו אומרים מיד "מגן אברהם", וכפי שנאמר לאברהם בפרשתנו "אנכי מגן לך". ממילא "מושיע" כנגד יצחק, ו"עוזר" כנגד יעקב. אם כן, הסדר של השלישייה החמישית הוא: יעקב, יצחק ואברהם, וכן הדבר בשלישייה הרביעית.

הסדר בשלוש השלישיות הראשונות הוא אברהם, יצחק ויעקב. "אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב". כפי שלומדים הראשונים, גם שלושת התארים של הקב"ה- "הגדול, הגיבור והנורא", מקבילים לשלושת האבות. "הגדול" כנגד אברהם אבינו; "הגיבור" כנגד יצחק אבינו, ו"הנורא" כנגד יעקב אבינו שאמר "מה נורא המקום הזה". גם בשלישייה השלישית הסדר הוא אברהם, יצחק ויעקב. "גומל חסדים טובים" זה אברהם בעל מידת החסד, "קונה הכול" זה יצחק, כפי שנסביר בהמשך, ו"זוכר חסדי אבות" זה יעקב, הוא האב שמיטתו שלמה, כל בניו זרע קודש, ולכן על שמו נקראת ההיסטוריה של האומה לדורותיה- 'עם ישראל'.

אחר כך מתהפך הסדר, כפי שראינו, ושתי השלישיות האחרונות מופיעות בסדר הפוך- יעקב, יצחק ואברהם. "ומביא גואל לבני בניהם"- זה יעקב, שהוא אבי הבנים; "למען שמו"- זה יצחק שמסר נפשו בעקדה, ו"באהבה" פשיטא שזה אברהם. ההיפוך בסדר מלמד על המעבר מיעקב אבינו של האבות, "זוכר חסדי אבות", ליעקב אבינו של הבנים ושל ההיסטוריה, "ומביא גואל לבני בניהם".

ג. הגדול הגיבור והנורא

קיומם של אבותינו הקדושים הוא מריש כל דרגין עד סוף כל דרגין. גילויים בא לידי ביטוי בברכת אבות באמצעות ארבע שלישיות, מלמעלה למטה, החל מ"הגדול" וכו' עד סוף הברכה. כל ארבע המדרגות הללו הן הופעה של מה שהוא למעלה מהמדרגות- "אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב".

המדרגה העליונה ביותר היא "הגדול, הגיבור והנורא". אלו שבחיו של המקום מצד עצמו. כאמור, שבחים אלה הם כנגד אברהם יצחק ויעקב, ויש לעניין פירושים מפירושים שונים. הפירוש הנשגב ביותר שראיתי בעניין הוא פירושו של מרן הרב זצ"ל בעין א"ה. במילותיי שלי אסביר, שהכינוי "הגדול" הוא מצד עצמותו, "הגיבור"- מצד יכולתו, ו"הנורא"- מצד הופעתו. אין קץ לגבורתו של הקב"ה, ומי שאין גבול לגבורתו נקרא "כל יכול". הרמח"ל מייחס את המושג 'אור אינסוף', ליכולת האלוקית הבלתי מוגבלת שאין לה סוף. הצמצום הוא מהלך בחירי של צמצום כל יכולתו. למרות שהקב"ה יכול הכול, הוא בחר להצטמצם בכל מה שהופיע וברא. למהלך זה מיוחס הביטוי "הנורא" משום שמהלך זה של צמצום לעומת 'הכול יכול' הוא

הביטול הגדול ביותר שאנו יכולים לשער היום, פחות מטיפה מים אוקיינוס, אטום מכל הקוסמוס או חלקיק תת-אטומי מכל הקוסמוס.

אם "הגיבור" הוא כל יכולתו, שאין לו קץ וגבול, ו"הנורא" זה מה שהוא ברא כרצונו, אז "הגדול" זה העצמות ממש. הכול יכול הוא זה שלגדולתו אין חקר. 'גדולתו' זה מה שהוא מצד עצמו. 'גבורתו' זה מה שהוא יכול. ו'נוראותיו' זה מה שהוא פעל. אם כן, "הגדול הגיבור והנורא" זה העצמות הכל יכולה שפעלה את כל העולמות.

האמירה "אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב", היא שורש כל אמונתנו ובה עיקר הדבקות האלוקית שלנו. "הא-ל הגדול הגיבור והנורא" נובע משורש זה משום שכל מה שאני יודע על "הגדול הגיבור והנורא" הוא כאין וכאפס לעומת עצמות הנשמה שלי כבן לאברהם יצחק ויעקב. רק מחמת שאנו בני אלים, לכן אנו יכולים לומר "הגדול הגיבור והנורא" באופן האמיתי, כנגד אברהם יצחק ויעקב.

ד. א-ל עליון

לאחר דרגת "הגדול הגיבור והנורא" המדרגה הבאה, "גומל חסדים טובים, קונה הכול וזוכר חסדי אבות", היא מצד מה שה' יתברך משפיע בעולמות. יש להדגיש שוב, שגם שבחיו של מקום מצד עצמו- "הגדול הגיבור והנורא", וגם התגלותו של הקב"ה בעולם הזה- "גומל חסדים טובים וקונה הכול...", אינם רעיון גרידא, אלא השתקפות של היותנו בנים של אברהם, יצחק ויעקב, "הבו לה' בני אלים". מעלה זו היא כה עליונה שאפילו דוד המלך אינו מגיע אליה. הוא זה שיהיה הפרי ויוציא לבסוף אל הפועל את השורש שכל העץ חי ממנו. האבות הם עצם האומה ואף שורש לכל האומות כולן. הכול חי מהשורש הזה ואפילו אמונתנו בקב"ה היא רק רעיונות שנובעים מהיותנו בנים לאלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב.

אין להשוות בין המדרגה כפי שהקב"ה לעצמו- "הגדול הגיבור והנורא", לבין היותו משפיע בעולמות, "גומל חסדים טובים". לכן יש חציצה בין שבחיו של מקום מצד עצמו לבין התגלותו פה בעולם הזה, בין ההתייחסות אליו יתברך לבין הופעותיו. המילים "אל עליון" הן החציצה המפרידה בין הדרגה הרביעית העליונה לשלוש הדרגות התחתונות, חציצה הנקראת 'פרסה' שבין אצילות לבי"ע.

ניתן לפרש "א-ל עליון" כלפי מטה בהמשך הברכה, ש"הגדול הגיבור והנורא" היא מדרגה עליונה לעומת מדרגת ההתגלות הבאה- "גומל חסדים טובים", שהיא התגלות בתחתונים. אולם ניתן לפרש פירוש עליון יותר. לפי פירוש זה, "א-ל עליון" פירושו, שעצמותו, יכולתו ופעולתו אינם שלושה דברים נפרדים אלא דבר אחד. רק אצלנו הוא מתגלה כשלושה, אך אצלו הוא מתעלה מהחלוקה בין עצמות, יכולת ופעולה, "אני הוי"ה לא שנית", בין קודם שנברא העולם ובין לאחר שנברא העולם. הוצאת הפעולה אל הפועל אינה משנה במאומה באלוקות. כל יכולתו אינה דבר נוסף על עצמותו, ואף פעולותיו כן, אלא הכול אצלו באחדות אחת. אנו אומרים "אל עליון" משום שרק מנקודת המבט שלנו יש עצמות ויכולת והוצאה לפועל. אולם מצידו יתברך, "הגדול הגיבור והנורא" זה אחד. זה "אל עליון".

ה. גומל חסדים טובים, קונה הכל וזוכר חסדי אבות

כאשר הקב"ה מתחיל להתגלות בעולמות, המדרגה הראשונה שמתגלה היא "גומל חסדים טובים", שכל העולם הוא חסד, "עולם חסד ייבנה". חז"ל אומרים "בהבראם" – אותיות באברהם[יא], כלומר שכל קיום הבריאה הוא חסד, כמידתו של אברהם, שהקב"ה משפיע שפע טוב לעולמות. עיקר מידת החסד של אברהם אבינו שהוא נותן ערך וקיום אלוקי לכל העולמות. אברהם, הגדול שבענקים, רואה את הערך האלוקי של המציאות כולה, לכן הוא מתפלל גם על סדום. זה ה"חסדים הטובים".

מדרגתו של יצחק אבינו, "וקונה הכול", מבטאת את הקישור וההתכללות בו יתברך שמו. כל הטעם של המציאות הוא בהיותה מושרשת באלוקות. לכן לפי מדרגה זו כל מעלת העולמות היא שהם חוזרים למעלה. "וקונה הכול", שהכול אצלו.

עיקר מידתו של יעקב, מידת התפארת, שהוא מחבר בין ימין ושמאל. הימין הוא שפע המושפע מלמעלה למטה, כמו מים, ואילו השמאל הוא תנועת החזרה של הכול למעלה, שהכול זה אצלו, כמו אש העקידה של יצחק. האבות הקדושים הם אלו שמצד אחד חיים בעולם הזה ונותנים ערך לבריאה ומצד שני דבוקים לגמרי בו יתברך. עליהם אומר המסילת ישרים, שאפילו מעשיהם הגשמיים הם אלוקות גמורה, וחז"ל אומרים שהאבות הם מרכבה לשכינה. אברהם אבינו מגלה את התנועה של הקב"ה שבא אצלנו, "יש שהוא הולך אצל זיווגו", ואילו לפי יצחק אנו באים אליו, "יש שזיווגו בא אצלנו"[יב]. לפי דרכו של יעקב אבינו, "זוכר חסדי אבות"[יג], כל הטעם של הבריאה הוא, שהערך של העולמות כפי שהם כאן וההשרשה שלהן באלוקות הם במקום אחד. שלא כמו אברהם שנותן שפע של אב המון גויים, ולא כמו יצחק שנעקד וחוזר לגמרי למעלה, מידתו של יעקב היא שהוא נותן ערך לעולמות ויחד עם זאת דבוק בשכינה. יעקב אבינו הוא אבי ההיסטוריה הלאומית שכל אריכות ימיה סובבים את ציר המאמץ לחבר שמים וארץ. אם כן, "הגומל חסדים טובים, קונה הכול וזוכר חסדי אבות" מתאר את תמונת העולמות- הקב"ה משפיע עליהם חסד, הם כולם חוזרים למעלה, ונמצאים באחדות מופלאה, תפארת הגוונים, של קיום למטה וחיבור למעלה בו זמנית.

ו. ומביא גואל לבני בניהם למען שמו בְּאֵהָבָה

שתי המדרגות העליונות הן כנגד י"ה שבשם. "הגדול הגיבור והנורא" כנגד יר"ד שבשם, ו"הגומל חסדים טובים, קונה הכול וזוכר חסדי אבות" כנגד ה"א עילאה, שכך נבראו העולמות. מתוך המדרגות הללו, אנו יורדים לתוך המציאות עצמה, אלו הבנים. מתוך "זוכר חסדי אבות", היא מידתו של יעקב שהוא אבי ההיסטוריה של האומה הישראלית, מתגלה כיצד "מביא גואל לבני בניהם". הבנים באים דווקא מיעקב. "בני בניהם" פירושו, שכל ההתפשטות של עץ ההיסטוריה וההרפתקאות שעובר העולם במשך הזמן, הכול יונק מאותה נקודה שבבריאה- כנסת ישראל הקרויה על שמו של יעקב אבינו. ה"חסדי אבות", כוללים את "הגומל חסדים טובים" ו"קונה הכול" כאחד.

הבנים נמשכים מתוך השורש של האבות ומתגלים כהמשך של יעקב אבינו. עיקר הקיום שלנו הוא מיעקב. לכן אנו נקראים על שמו של יעקב "בני ישראל", ולא בני יצחק או בני אברהם. ובכל זאת מתנוצצת בנו גם מדרגתם של יצחק ואברהם. יצחק הוא אבא מקיף ואברהם מקיף עוד יותר. מתוך יעקב אבינו אנו יונקים את מידותיהם של יצחק ואברהם. הגאולה של הבנים היא "למען שמו", להשריש את כל המציאות חזרה באלוקות, כמידתו של יצחק. "באהבה" היא

כמידתו של אברהם, שאנו נגאלים כדי ששמו יתגלה בעולם בגלל אהבתו אותנו ורצונו בנו כאן בעולם הזה.

ז. מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמִגֵּן

מעבר לכל זאת, ישנה מדרגה נוספת של כנסת ישראל, כפי שהיא יורדת לתוך התסבוכות של ההיסטוריה, כנגד ה"א תתאה, "רגליה יורדות מוות". עד עכשיו היה הכול טהור וקדוש, אך כעת יש עיסוק בנפילה עצמה- "מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמִגֵּן".

"עוזר" כלומר, שעדיין אנו בתוך הצרה אבל הקב"ה עוזר לנו, כמו שאומרים רבותינו ש"יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, ואלמלא הקב"ה שעוזר לו - אינו יכול לו"[יד]. אמנם הקב"ה עוזר, אך אין זה אומר שיש כאן ניצחון מוחלט וביטול של היצר, שהרי גם למחר הוא מבקש להורגנו. מדרגה זו, המתארת את תקופת הגלות של בני יעקב, היא הבחינה של יעקב אבינו הנמצא בתוך ההיסטוריה ואומר על עצמו "מעט ורעים היו ימי שני חי". יעקב אבינו בעצמו יורד כמונו לגלות, וכל מידתו היא שאנו מחזיקים מעמד בגלות למרות כל מבקשי נפשנו. בכל יום הם מתגברים עלינו לכלותנו, והקב"ה עוזר ומצילנו מידם.

"ומושיע" הוא כנגד יצחק, שהקב"ה מרים אותנו מכל החולשות שבעולם. כפי שאומרת הגמרא במסכת שבת שכל הגאולה והישועה הן בזכות יצחק, "כי אתה אבינו"[טו], שהוא מוציא אותנו מכל גדרי העולם הזה.

"מגן" הוא כנגד אברהם, שלאחר שיצאנו מכל הצרות, הקב"ה נותן לנו שפע של ברכה, ומגן על הטוב הזה שלא יהיו יותר נפילות ושהכול יהיה בטוב ובחסד.

ח. מִגֵּן אֲבֵרָהִם

סדר חמשת המדרגות הוא, שבתחילה, במילים "אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב", מופיעה עצם הנשמה. לאחר מכן היא מתגלה בכל דרגותיה, מריש כל דרגין עד סוף כל דרגין, מהאצילות העליונה של "הגדול הגיבור והנורא" ועד ל"עוזר ומושיע ומגן". בין האצילות לבי"ע יש הפרדה במילים "אל עליון". בין בריאה ליצירה יש התהפכות, בין תנועה שמלמעלה למטה, לתנועה שמלמטה למעלה. בין יצירה לעשייה מתרחשת ירידה לתוך מציאות שיש בה קושי וצרות, ואף על פי כן, מתוך הצרות הקב"ה "עוזר ומושיע ומגן". הסיום הוא בכך שהכול טוב גמור – "ברוך אתה ה' מגן אברהם", שבו חותמים.

ידוע מה שאמר רבי אלימלך מליז'נסק, שלאברהם היה איכפת במי חותמים משום שחשש שיהיו תנאים שיעכבו את הגאולה, ורצה שהכול יהיה באהבה. זה פירוש "בך חותמים", שבאברהם חותמים את ההיסטוריה, ובדור האחרון, לאחר כל הצרות, הכול יהיה רק בחסדים גמורים ובאהבה ללא תנאי.

ט. וּבְרִית אֲבוֹת לְבָנִים לְתַכּוֹר

הסיבה של הגאולה היא, בפשטות, "וזוכר חסדי אבות". אולם ידוע שהגמרא אומרת שזכות אבות תמה. אומרים המפרשים, שלכן כתוב "למען שמו", שזה כל סוד הימים שלנו, של פעמי משיח וצמיחת גאולתנו. מרן הרב קוק אומר שהאומה הישראלית נגאלה במעמקים, אבל היא

אינה יודעת לקרוא לזה שם, ועוד לא קראה בשם ה' [טז]. באמת שמו של הקב"ה בקרבנו, והוא הגאולה שלנו. הוא אוהב אותנו כפי שאדם הראשון אהב את חוה כי אנו בניו, עצם מעצמיו ובשר מבשרו, חלק אלוך ממעל, "חלק הו"ה עמו". אברהם יצחק ויעקב הם עצם היותנו בני מלך, וכל יהודי הוא בן מלך מפני אברהם יצחק ויעקב שבקרבנו. "בני אלים".

כדברי רש"י שהבאנו לעיל, כשהקב"ה בא לכלות את ישראל לאחר חטא העגל, הטענה היחידה שמשה אומר וגורמת לקב"ה לסלוח היא זכות האבות, שהקב"ה אהב אותם ונשבע להם. ויש להבין: אם האבות הם צדיקים עליונים שעמדו בניסיונות, לכן זכותם עומדת, למה צריך להישבע? ואם צדקתם אינה עומדת, מה השבועה מועילה, ולמה היא מוצדקת? למה להישבע למי שלא מגיע לו? נדמה לי שהשאלות מתורצות על פי מה שאנחנו אומרים בפשטות, שזכות אבות וברית אינם שני דברים נפרדים. האבות הקדושים היו צדיקים עליונים שאיננו יכולים לתאר ולשער השערה אמיתית בזה. ובכל זאת, צריך שבועה כי השבועה היא ביטוי לאהבה ללא תנאי. לא רק מצד מה שהאבות עמדו בניסיון, אלא מצד עצמותם, אפילו אם לא יעמדו בניסיון. הקב"ה אוהב את מי שאנחנו, וזה בעצמו מלמד איזה אהוב נפלא יש כאן, אלו אבות ואלו בנים. לכן ממילא האהוב עומד בניסיון.

זכות אבות היא הנגזרת הטבעית של ברית אבות. זה מה שאומר המהר"ל, שעל נח כתוב "איש צדיק תמים" ואילו אצל אברהם לא כתוב צדקותו, משום שזה עצמותו [יז]. הבחירה באברהם אינה מתחילה מהמעשים שלו. הקב"ה בוחר באברהם, והבחירה הזאת היא אברהם. אברהם הוא מי שה' בחר בו. הבחירה האלוקית היא שיוצרת את המציאות. ממילא הבחירה היא שיצרה את אברהם. לכן ממילא הוא עומד בניסיונות. זאת הברית. הברית היא עצם הדמויות האלוקיות האלה, "בני אלים", ששמו נקרא עליהם - "אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב". ומפני ששמו נקרא על האבות הקדושים, ממילא הם עומדים בניסיונות גם אם הם אינם יודעים באיזה ניסיונות הם מתנסים.

יהי רצון שנזכה להידבק בקדושת האבות הקדושים ובמהרה בימינו יבוא הגואל לבנים, אמן.